

ЦИФРОВІ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Захарчук І.В.,

*старший викладач кафедри «Правознавство»,
Північноукраїнський інститут ім. Героїв Крут*

ПрАТ «ВНЗ «МАУП»,

ORCID: 0000-0001-6957-9004

Захарчук І.В. Цифрові права громадян України: конституційно-правове закріплення та механізми реалізації.

У статті досліджуються теоретико-правові засади цифрових прав як складової системи основних прав і свобод людини та громадянина, з урахуванням їх конституційно-правового та інформаційно-правового вимірів. Розкрито зміст поняття «цифрові права», до яких віднесено право на доступ до інтернету, захист персональних даних, цифрову ідентифікацію, свободу вираження поглядів онлайн, право на забуття, доступ до відкритих даних, захист від цифрової дискримінації та безпечне цифрове середовище. Проаналізовано норми Конституції України, що опосередковано гарантують реалізацію цифрових прав, а також чинне законодавство, зокрема закони «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про електронні комунікації». Показано, що правове регулювання цифрових прав в Україні залишається фрагментарним та не забезпечує комплексної системи їх реалізації та захисту.

Здійснено порівняльний аналіз українського та європейського підходів, зокрема положень Хартії основоположних прав ЄС, Загального регламенту про захист даних (GDPR) та Декларації цифрових прав і принципів ЄС. Виокремлено проблеми правозастосування, серед яких – відсутність єдиного визначення цифрових прав, часткова імплементація міжнародних стандартів, прогалини у кібербезпеці, недостатня цифрова грамотність населення та нерозвиненість судової практики у цій сфері. Особлива увага приділяється впливу воєнного стану та зростання кібератак на стан забезпечення цифрових прав.

Обґрунтовано необхідність прийняття окремого закону «Про цифрові права», внесення змін до Конституції України з прямим закріпленням основних цифрових прав, гармонізації національного законодавства з правом ЄС, посилення інституційних механізмів захисту, підвищення цифрової грамотності громадян та розвитку технічних гарантій безпеки. Зроблено висновок, що комплексний підхід, який поєднує законодавчі, інституційні, технічні та освітні заходи, є ключовою умовою ефективної реалізації цифрових прав в умовах цифрової трансформації та євроінтеграції України.

Ключові слова: цифрові права, конституційні гарантії, інформаційне право, електронне врядування, захист персональних даних, кібербезпека, ЄС, GDPR.

Zakharchuk I.V. Digital rights citizens of Ukraine: constitutional and legal entrenchment and implementation mechanisms.

The article examines the theoretical and legal foundations of digital rights as part of the system of fundamental human and citizen rights and freedoms, taking into account their constitutional and information law dimensions. It reveals the content of the concept of “digital rights”, which includes the right to access the Internet, the protection of personal data, digital identification, freedom of expression online, the right to be forgotten, access to open data, protection against digital discrimination, and a safe digital environment. The analysis covers the provisions of the Constitution of Ukraine that indirectly guarantee the realization of digital rights, as well as current legislation, including the Laws of Ukraine “On Information”, “On Personal Data Protection”, “On Electronic Identification and Electronic

Trust Services”, “On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine” and “On Electronic Communications.” It is shown that the legal regulation of digital rights in Ukraine remains fragmented and fails to provide a comprehensive system for their realization and protection.

A comparative analysis of Ukrainian and European approaches is carried out, in particular the provisions of the Charter of Fundamental Rights of the EU, the General Data Protection Regulation (GDPR), and the Declaration on Digital Rights and Principles of the EU. The problems of law enforcement are highlighted, including the lack of a unified definition of digital rights, partial implementation of international standards, gaps in cybersecurity, insufficient digital literacy among the population, and underdeveloped judicial practice in this area. Special attention is paid to the impact of martial law and the growing number of cyberattacks on the state of digital rights protection.

The article substantiates the necessity of adopting a separate law “On Digital Rights”, amending the Constitution of Ukraine to directly enshrine the main digital rights, harmonizing national legislation with EU law, strengthening institutional protection mechanisms, increasing citizens’ digital literacy, and developing technical security guarantees. It concludes that a comprehensive approach combining legislative, institutional, technical, and educational measures is a key condition for the effective realization of digital rights in the context of Ukraine’s digital transformation and European integration.

Key words: digital rights, constitutional guarantees, information law, e-governance, personal data protection, cybersecurity, EU, GDPR.

Постановка проблеми. У сучасному світі цифрові технології визначають новий формат суспільних відносин, трансформують механізми державного управління, економіки, освіти та культури. У такому контексті з’являється і розвивається новий правовий феномен – цифрові права. Вони охоплюють не лише класичні права і свободи людини, адаптовані до цифрового середовища, а й абсолютно нові правомочності, що виникають виключно у зв’язку з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

В Україні, яка активно розвиває цифрову інфраструктуру та запроваджує електронні послуги, питання правового закріплення та реалізації цифрових прав є особливо актуальним. Попри наявність окремих законів, які регулюють специфічні аспекти цифрових прав (захист персональних даних, електронну ідентифікацію, електронні комунікації), у національному законодавстві немає комплексного нормативного акта, що визначав би їх зміст, класифікацію та гарантії.

Проблема ускладнюється тим, що цифровізація породжує нові загрози – кіберзлочинність, маніпуляції даними, алгоритмічну дискримінацію, поширення дезінформації. Українське право ще не встигає повною мірою реагувати на ці виклики, що ставить під загрозу ефективність реалізації прав громадян.

У цьому контексті особливого значення набуває гармонізація українського законодавства з правовими стандартами Європейського Союзу, де вже сформовано концепцію цифрових прав та закріплено їх у низці міжнародних і наднаціональних документів.

Метою статті є дослідження конституційно-правового закріплення цифрових прав громадян України, визначення їх змісту, класифікації та механізмів реалізації, а також аналіз проблем і перспектив розвитку правового регулювання з урахуванням європейських стандартів.

Стан опрацювання проблематики. Питання цифрових прав активно досліджується як у світовій, так і в українській правовій науці, переважно в межах інформаційного та конституційного права. Це пов’язано із стрімким розвитком інформаційних технологій та цифрову трансформацію суспільства.

Серед українських науковців дослідженнями у цьому напрямку займаються Д.М. Белов [1], О.Б. Братасюк [2], Н.В. Верлос [3], Х.В. Дідух [4], Ю.С. Разметаєва [5], Н.Ф. Ментух [2], які в своїх роботах розглядають окремі аспекти правового регулювання цифрових прав, у тому числі їх визначення, класифікацію та місце в системі конституційних прав в Україні.

Попри значний інтерес до цієї тематики, у більшості робіт цифрові права розглядаються фрагментарно. Комплексний аналіз їх конституційно-правового закріплення в Україні та ефективних механізмів реалізації в умовах європейської інтеграції залишається недостатньо розробленим.

Виклад основного матеріалу. Цифрові права – це сукупність прав і свобод, що забезпечують можливість вільного доступу до цифрових технологій, використання цифрових ресурсів та захист особи у цифровому середовищі. До таких прав можна віднести:

- право на доступ до інтернету;
- право на захист персональних даних;

- право на цифрову ідентифікацію;
- право на свободу вираження поглядів онлайн;
- право на забуття (видалення персональних даних);
- право на доступ до відкритих даних;
- право на захист від цифрової дискримінації;
- право на безпечне цифрове середовище.

У сучасних правових системах цифрові права розглядають як похідні від класичних конституційних прав і свобод, проте з урахуванням особливостей їх реалізації в інформаційному суспільстві.

Конституція України 1996 року не містить терміна «цифрові права». Проте низка її статей фактично закладають підґрунтя для їх реалізації. Зокрема це:

- ст. 31 гарантує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, що поширюється і на електронні комунікації.
- ст. 32 передбачає право на невтручання в особисте і сімейне життя та захист персональних даних;
- ст. 34 гарантує свободу думки і слова, а також право на вільний збір, зберігання, використання та поширення інформації, що охоплює і цифрові канали комунікації [6].

Крім Конституції, цифрові права також регулюються низкою законів:

- Закон України «Про захист персональних даних» [7];
- Закон України «Про інформацію» [8];
- Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [9];
- Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [10];
- Закон України «Про електронні комунікації» [11].

Проте у більшості з них цифрові права подані розрізнено, без єдиного системного підходу, що знижує ефективність їх реалізації та захисту.

У праві Європейського Союзу цифрові права активно формуються на базі Хартії основоположних прав Європейського Союзу (2000 р.) [12], Загального регламенту про захист даних (GDPR, 2016 р.) [13] та Декларації цифрових прав і принципів (2022 р.) [14].

Європейський підхід до правового регулювання цифрових прав базується на таких ключових засадах:

- визнання доступу до інтернету базовим правом;
- пріоритет захисту приватності та персональних даних;
- забезпечення прозорості алгоритмів;
- право на цифрову освіту та інклюзію;
- заборона дискримінації у цифровому середовищі.

Україна, в рамках процесу євроінтеграції, повинна наблизити своє законодавство до цих стандартів.

Механізми реалізації цифрових прав включають:

- нормативно-правові, до яких належать закони, підзаконні акти, міжнародні договори;
- інституційні, тобто діяльність уповноважених органів, таких як Міністерство цифрової трансформації, Уповноважений Верховної Ради з прав людини;
- технічні, до яких відносяться впровадження електронної ідентифікації (Дія ID), електронного підпису, захищених каналів комунікації;
- освітні, наприклад, цифрова грамотність громадян як умова реалізації їх прав;
- судові – це захист цифрових прав у національних судах та Європейському суді з прав людини.

Незважаючи на поступове формування нормативної та інституційної бази захисту цифрових прав в Україні, їх фактична реалізація залишається недостатньо ефективною. Це зумовлено комплексом чинників – від законодавчих прогалин до технічних, організаційних та соціокультурних бар'єрів.

Однією з ключових проблем є недостатнє законодавче закріплення та відсутність цілісної системи законодавства, яка б визначала та врегульовувала цифрові права як окремий правовий інститут. Конституція України гарантує низку базових прав, релевантних цифровій сфері (право на свободу слова, на приватність, на доступ до інформації тощо), проте не містить прямих положень про цифрові права як окрему категорію.

Існуючі нормативні акти – Закон України «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» та інші – регулюють лише окремі аспекти. Проте є відсутньою єдина дефініція «цифрових прав» у національному законодавстві, багато норм є фрагментарними та не узгодженими між собою, а деякі міжнародні стандарти, такі як General Data Protection Regulation (GDPR), імплементовані лише частково, що ускладнює взаємодію з правопорядком Європейського Союзу.

Через це виникають правові прогалини, які дозволяють державним органам або приватним компаніям обходити стандарти захисту цифрових прав.

Рівень цифрової безпеки в Україні залишається недостатнім, особливо в умовах зростання масштабів кібератак, пов'язаних з воєнним станом та агресією РФ. Найпоширеніші технічні виклики це кібератаки на державні реєстри та критичну інфраструктуру (наприклад, атаки на «Дію» та інші державні сервіси), використання шкідливого програмного забезпечення для збору персональних даних громадян, а також недостатній рівень захисту каналів передачі інформації, особливо у сфері електронного документообігу.

Згідно зі звітом Держспецзв'язку за 2024 рік, кількість зафіксованих кібератак на державний сектор збільшилася більш ніж на 30% у порівнянні з 2022 роком, що прямо впливає на безпечну реалізацію цифрових прав.

Навіть за наявності технічних можливостей та правових гарантій, низький рівень цифрової грамотності значної частини населення обмежує їхню здатність реалізовувати та захищати власні цифрові права.

Серед основних проблем у цій сфері є:

- недостатня обізнаність громадян про те, які саме цифрові права вони мають;
- нерозуміння механізмів захисту своїх прав у разі їх порушення;
- обмежений доступ до інтернету та сучасних технологій у сільських і віддалених регіонах;
- відсутність систематичного включення цифрової грамотності до шкільних і університетських програм.

В результаті цього значна частина населення пасивно сприймає обмеження цифрових прав або не намагається їх відновити.

Навіть коли громадяни звертаються за захистом порушених цифрових прав, вони стикаються з низкою проблем у правозастосуванні. Так, судова практика у сфері цифрових прав залишається недостатньо сформованою, що призводить до різних підходів у схожих справах. Судді та адвокати не завжди володіють необхідними знаннями у сфері кіберправа та інформаційних технологій. Процедури збору та подання цифрових доказів залишаються складними, особливо у випадках, коли інформація зберігається на серверах за межами України. Висока тривалість судового процесу та значні витрати можуть відбити бажання громадян захищати свої права.

Правове забезпечення цифрових прав в Україні наразі перебуває на стадії активного формування. Попри значну кількість нормативно-правових актів, які опосередковано регулюють цифрові права, система залишається фрагментарною та потребує комплексної модернізації. У цьому контексті можна виділити кілька ключових напрямів для удосконалення:

1) прийняття окремого Закону України «Про цифрові права».

Одним із першочергових кроків має стати розробка та ухвалення єдиного законодавчого акта, який би систематизував і визначив зміст цифрових прав, їх класифікацію, гарантії реалізації та механізми захисту. У цьому законі слід передбачити:

- визначення поняття «цифрові права» та їх співвідношення з конституційними правами і свободами;
- перелік основних цифрових прав, включно з правом на доступ до інтернету, цифрову ідентифікацію, захист персональних даних, право на забуття, захист від алгоритмічної дискримінації тощо;
- гарантії реалізації цифрових прав, зокрема обов'язки держави, приватних компаній та користувачів;
- процедури судового та адміністративного захисту;
- відповідальність за порушення цифрових прав.

Такий закон сприятиме усуненню фрагментарності правового регулювання та створить зрозумілу правову основу для всіх суб'єктів;

2) внесення змін до Конституції України.

Хоча багато цифрових прав випливають із чинних конституційних норм, їх пряме закріплення дозволить підвищити рівень їх гарантування. Доцільно розглянути можливість внесення змін до:

- ст. 32, шляхом розширення положень про захист персональних даних у цифровому середовищі;
- ст. 34 із прямим зазначенням про свободу вираження поглядів та доступ до інформації в інтернеті;
- а також введення нової статті про основні цифрові права, включно з правом на доступ до інтернету, цифрову освіту та безпечне цифрове середовище.

Такий підхід відповідатиме світовим тенденціям, де конституційне закріплення цифрових прав уже застосовується (наприклад, у Португалії, Естонії);

3) гармонізація з правом Європейського Союзу.

Україна в рамках Угоди про асоціацію зобов'язалася адаптувати національне законодавство до європейських стандартів. В рамках таких зобов'язань та враховуючи шлях України до Європейського Союзу необхідно:

- розглянути можливість імплементації у вітчизняне законодавство положень GDPR [13] у сфері захисту персональних даних, а також положень Декларації цифрових прав і принципів Європейського Союзу (2022 р.) [14];
- запровадити норми щодо прозорості алгоритмів, використання штучного інтелекту та недопущення цифрової дискримінації;
- створити механізми цифрової інклюзії для соціально вразливих груп;

4) розвиток інституційних механізмів захисту цифрових прав.

Ефективна реалізація прав неможлива без відповідних інституційних структур. Для удосконалення в цій сфері потрібно:

- розширити повноваження Уповноваженого Верховної Ради з прав людини у сфері цифрових прав;
- створити спеціалізований орган із моніторингу дотримання цифрових прав, який би діяв за аналогією з Data Protection Authorities у країнах Європейського Союзу;
- забезпечити тісну взаємодію між правоохоронними органами, судами та громадськими організаціями у сфері захисту прав користувачів в інтернеті;

5) підвищення рівня цифрової грамотності населення.

Правові гарантії будуть малоефективними, якщо громадяни не знатимуть про свої цифрові права та не вмітимуть їх реалізовувати. Для цього потрібно:

- розвивати національні програми цифрової освіти («Дія.Цифрова освіта» та інші ініціативи);
- інтегрувати основи цифрової безпеки та правової грамотності у шкільні та університетські програми;
- створювати просвітницькі кампанії щодо захисту приватності, безпеки паролів, перевірки джерел інформації;

6) посилення кібербезпеки та технічних гарантій.

Цифрові права нерозривно пов'язані з безпекою цифрового середовища. Відповідно у цьому напрямку потрібно:

- розвивати інфраструктуру захищених державних інформаційних систем;
- впроваджувати сучасні протоколи шифрування та багатофакторну автентифікацію;
- створювати державні та приватні центри реагування на інциденти кібербезпеки (CERT).

Удосконалення правового регулювання цифрових прав в Україні має бути комплексним і синхронізованим з європейськими стандартами, включати законодавчі, інституційні, технічні та освітні заходи. Лише поєднання усіх цих елементів забезпечить ефективну реалізацію і захист прав громадян у цифровому середовищі.

Висновки. Цифрові права стають ключовим елементом системи прав і свобод громадян в сучасному інформаційному суспільстві. В Україні вони поки що закріплені фрагментарно, що ускладнює їх реалізацію та захист на практиці. Для вирішення цієї проблеми потрібно:

- прийняти окремий закон про цифрові права громадян;
- внести зміни до Конституції України, закріпивши основні цифрові права;
- підвищити цифрову грамотність населення;

- гармонізувати українське законодавство з правовими стандартами Європейського Союзу;
- розвивати інституційні механізми контролю та захисту прав у цифровому середовищі.
- посилювати кібербезпеку та технічні гарантії.

Таким чином, забезпечення належного рівня правового регулювання цифрових прав є одним із ключових завдань сучасної української держави в умовах цифрової трансформації та європейської інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бєлов Д.М., Переш І.Є., Покорба І. Цифрові права людини: доктринальні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2024. С. 110–115.
2. Братасюк О.Б., Ментух Н.Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 58–61.
3. Верлос Н.В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. № 2. 2020. С. 129–133.
4. Дідух Х.В. Цифрові права: український та європейський досвід. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 1. 2024. С. 59–65.
5. Разметаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблеми екстериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30, ст. 141.
7. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010, № 34, ст. 481.
8. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992, № 48, ст. 650.
9. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017, № 45, ст. 400.
10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017, № 45, ст. 403.
11. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. *Офіційний вісник України*. 2021 р., № 6, стор. 10, стаття 306.
12. Charter of Fundamental Rights of the European Union. 2012/C 326/02. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT> (дата звернення: 10.08.2025).
13. General Data Protection Regulation (GDPR): Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (дата звернення: 10.08.2025).
14. European Declaration on Digital rights and principles for the Digital Decade. COM(2022) 27 final, 26 January 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022DC0027> (дата звернення: 10.08.2025).